

Giedrius Subačius

Lietuvių kalbos institutas, Vilnius,
University of Illinois at Chicago

Spaustuvinių įtaka rašybai ir jos standartams

Lietuvių kalba Didžiojoje Lietuvoje (toliau – DL) iki pat XIX amžiaus pabaigos buvo *dominuojama* kitų kalbų. Europos kontekste ją laikyčiau *vėlyvojo susiformavimo bendrine kalba*. Žinoma, kad kalbos rungėsi tam tikroje kalbos visuomenėje dėl kalbėtojų. Dominuojančios kalbos paprastai buvo prestižinės, o dominuojamosios prestižo neturėjo (nebuvo vertinamos). Prestižinės kalbos atliko pagrindines kultūros funkcijas ir turėjo *aukštą* statusą visuomenėje (toliau – A; angl. High=H). Dominuojamųjų statusas buvo *žemas* (toliau – Ž; angl. Low=L).

Kitakalbiai spaustuvininkai, gerai mokėję A statuso kalbas, spausdindami Ž kalbos tekstus paprastai neskirdavo lėšų lieti papildomiems ženklams, kurie nebuvo vartojami A kalbų tekstuose. Kaip A kalba Mažojoje Lietuvoje (toliau – ML) dominavo vokiečių kalba, DL – lenkų (ir iš dalies lotynų). Lietuvių kalba tiek DL, tiek ML turėjo Ž statusą. Tikriausiai todėl Karaliaučiaus spaustuvininkas Johannes Weinreichas, leisdamas Martyno Mažvydo tekstus, vartojo lenkiškas raides ir nesirūpino užsakyti ar gaminti kitokių rašmenų, kad ir kokius rankraštyje buvo suraitęs Mažvydas.

1. SPAUSTUVININKŲ POVEIKIS LIETUVIŠKIEMS SPAUDINIAMS. Lietuvių rašomosios kalbos istorijos darbuose neįprasta kelti klausimo apie spaustuvinių vaidmenį rašybai norminti. Kalbos istorikai, rinkdamiesi vieną ar kitą kalbos lytį iš spausdinto teksto ir nekomentuodami, tarsi sutinka, jog ji išspausdinta taip, kaip buvo parašęs autorius. Tik tam tikrais atvejais pažymima, kad neturint rašmenų rašyba tiesiog paprastinta.

Antai chrestomatiniu tapęs pavyzdys, kad Mažvydas spausdino nosines raides <a> ir <ę>, bet ne *<u> ir *<i>. XVI amžiaus *Wolfenbüttelio postilės* (toliau – WP) ir

Jono Bretkūno Biblijos rankraščiai turi visas keturias nosines, žymimas taškais po balse: <ą>, <ę>, <į>, <ų>, tačiau išėjusiose ML knygose jų nėra. Kaip sako Jonas Palionis, „spausdintuose šio rašytojo [Jono Bretkūno] tekstuose vartoti arba dviženkliai *an, en, in, un*, arba paprastieji vienženkliai rašmenys *a, e, i, u* (šitaip turbūt buvo elgiamasi dėl spaudmenų su taškais apačioje nebuvimo)“¹. Taigi tikėtina, kad ML rankraščiuose buvo įprasta rašyti <ą>, <ę>, <į>, <ų>, bet dėl spaustuvininkų kaltės (raidžių stokos) taškai prapuldavo, todėl ilgainiui turbūt išnyko ir iš rankraščių, nes autoriai turėjo liautis taip rašę. Jau čia susiduriame su prieštaravimu: rašytojai norėjo rašyti vienaip, tačiau spaustuvininkai spausdino kitaip. Ar nebūtų galima teigti, kad ML spaustuvininkai užkirto kelią plisti lietuviškuose rankraščiuose įprastiems rašmenims <ą>, <ę>, <į>, <ų>?

Onos Aleknavičienės tyrimai rodo, kad Bretkūno *Postilės*² perikopėse ženklas <ŭ> nevartotas, jis pasitaiko tik mažesniame nei perikopių šrifte. Didesniajame šrifte jo turbūt nebuvo, todėl perikopės ir likusios be tokio ženklo, vietoj jo atspausdintos raidės <o>, <u> ir <ŭ>: „gali būti, kad Jurgio Osterbergerio spaustuvė neturėjo šio aukštesniojo šrifto ženklo <ŭ>“³. Ar nebūtų galima spėti, kad ML bent XVI amžiuje dėl panašių priežasčių ribotai plito ne tik minėtosios nosinės raidės, bet ir <ŭ>?

Didžiojoje Lietuvoje rašmuo <ŭ> net ir XIX amžiuje buvo problema. Kajetono Nezabitauski 1824 metų *Elementoriuje*⁴ taip pat aiškiai matyti autorių norėjus vartoti dviženklį <ŭ>, tačiau Vilniaus Misionierių spaustuvė nepajėgė jo išspausdinti. Vieną kartą įterpusi atskirą eilutę raidytei <o> virš žemesnėje eilutėje esančios <u> pakabinti, spaustuvė daugiau to nedarė. Tačiau knygos vario raiziniai su lietuviškais įrašais keliose vietose turi aiškiai išraižytą rašmenį <ŭ>⁵.

Didžiojoje Lietuvoje XVI amžiuje Mikalojui Daukšai pasisėkė, kad jo *Postilei* (toliau – *DP*) buvo padaryta daug įvairių ženklų, kuriais jis galėjo spausdinti. Pavyzdžiui, „ypač unikalus dviaukštis *ē*, kurį Daukša sukūrė savo gimtosios tarmės plačiajam [e] su [a] atspalviu žymėti“ (Palionis 1995, 26). Taip pat „nosiniams [i] ir [u] jis pirmasis ėmė nuosekliai vartoti *i, u* (greta *o, ø*)“ (Palionis 1995, 26–27). Irena Petrauskienė rašė, kad pagerėjusi *DP* išvaizda gali būti spaustuvininko

1 Jonas Palionis, *Lietuvių rašomosios kalbos istorija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995, 25.

2 [Jonas Bretkūnas,] POSTILLA Tatai efiti Trumpas ir Praftas IŃchguldimas Euangelio [...] 1–2. IŃfpaude Karaliaucziuiue Iurgis Ofterbergeras. Maeta Pono 1591 (*BP* I, II).

3 Plg. Ona Aleknavičienė, *Jono Bretkūno Postilės perikopių šaltiniai* (daktaro disertacija, rankraštis), Vilnius, 1999, 69; Ona Aleknavičienė, „Ar Jono Bretkūno Biblija buvo

jo *Postilės* redagavimo šaltinis?“, *ALT* 2, 2000, 16.

4 Kajetonas Nezabitauskis, *Naujas mokslas skaytima diel mažū waykū Žemaycziu yr Lietuwos*, Vilnius: Drukarnioy Dyecezalno Kunigu Missionoriu, 1824.

5 Plg. Giedrius Subačius, *Žemaičių bendrinės kalbos idėjos. XIX amžiaus pradžia*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998, 252–253.

Dominyko Lenčickio nuopelnas⁶. Tačiau po kiek laiko Konstantinas Sirvydas skundėsi, kad spaustuvininkai neturi reikalingų ženklų, tad jis rašas be jokių diakritikų, tiesiog lenkiškomis raidėmis: „Lietuvių kalbai reikėtų tam tikrų diakritinių ženklų, lotyniškai vadinamų *accentus*, kad iš prigimties nemokantis lietuviškai pagal juos pajęgtų gerai kalbėti ir skaityti, tačiau ženklams reikėtų ir atskirų spaudmenų, ir išlaidų, kurių dabar negalėčiau pakelti“⁷. Sirvydas, skirtingai nei Bretkūnas ir *WP* rankraščio autorius, iš anksto numatė, kad reikiamų spaudmenų nebus, ir rašydamas į tai atsižvelgė. Taigi pradėtas suprasti poreikis atsižvelgti į ribotas spaustuvininkų galimybes.

Daukšos tekstai šiuo atveju buvo išimtis, rodanti ypatingas jėzuitų pastangas priešintis Reformacijai tautine, t. y. lietuvių, kalba. Tačiau tai netruko ilgai. Reformaciją nugalėjęs, pinigų neprestišinės lietuvių kalbos rašmenims įsigyti ar gaminti skiriama nebebuvo.

Išskirtinio dėmesio susilaukė ir Danieliaus Kleino gramatikos (1653 ir 1654). Rytų Prūsijoje lietuviškų raštų leidimą nuo Reformacijos pradžios dažniausiai skatino ir finansavo kunigaikštis. Kleino gramatikų leidėjas Johannas Reüsneris skundėsi Prūsijos kunigaikščiui turėjęs labai daug išlaidų specialiams lietuviškiems spaudmenims gaminti. Todėl jeigu kunigaikštis leistų Tilžėje įsteigti lietuviškų knygų spaustuve, Reüsnerio „per daugelį metų į spaustuve įdėtos lėšos nueitų vėjais“⁸. ML kunigaikščiai ir toliau rėmė lietuvišką spaudą, tad spaustuvininkai iš dalies galėjo laikytis Kleino siūlytų rašmenų standarto. Kitaip sakant, nors, pavyzdžiui, raidė <è> turbūt sumanė Kleinas, bet tik Prūsijos kunigaikščių *liuteroniška* politika remti religijos mokymą tautinėmis kalbomis lėmė, kad Reüsneris pasirūpino tokią raidę išraižyti ir išlieti (Kaunas 1998, 456). Naujuoju šriftu Reüsnerių spaustuve daugelį metų spausdino lietuviškas knygas, dėl to ir raidė <è> nenuėjo užmarštin kaip XVI amžiaus <ą>, <ę>, <į>, <ų>. XVII–XVIII amžiuje tam tikruose Prūsijos visuomenės sluoksniuose lietuvių rašomoji kalba perėmė kai kurias A kalbos funkcijas, t. y. tapo religijos kalba (ne tik maldynų ar tikėjimo mokymo knygų kaip kataikiškoje DL, bet ir Biblijos).

Dar keli faktai akivaizdžiai rodo, kad spaustuvininkai darė įtakos lietuvių kalbos rašybai. Štai *DP* turėjo anoniminį korektorių, kuris kritikavo autorių dėl kai

6 Irena Petrauskienė, *Vilniaus akademijos spaustuve. 1575–1773*, Vilnius: Mokslas, 1976, 32.

7 [Konstantinas Sirvydas,] PVNKTY KAZAN od Adwentu aż do Poftu / *Litewskim językiem, z wythumáczeniem ná Polskie / PRZEZ Kśiędzá KONSTANTEGO SZYRWIDA / Theologá Societatis IESV / Z DOZWOLENIEM STARSZYCH wydáne. W WILNIE W Drukárni Akádemiey Societatis IESV. Roku M. DC. XXIX, p. [VIII]:*

„Potrzebáby ná Litewski język krefek nieiákich, ktore śię zowia po Lácinie Accentus, aby, z przyrodzenia po Litewsku nieumieiaicy, potrafił z nich dobrze mowić, y czytać, áleby teź potrzebá do nich y ofobliwego druku, y kořtu, ktoregom ia teraz nie mogł mieć“
(kursyvas – K. S.).

8 Domas Kaunas, „Archyviniai dokumentai apie Mažosios Lietuvos senosios raštijos ir spaudos darbuotojus“, *Knygotyra* 25(32), 1998, 456.

kurių rašybos atveju⁹. Zigmąs Zinkevičius nustatė, kad XVII amžiaus Saliarono Mozerkos Slavočinskio giesmyno rankraštis prieš spausdinant taip pat turėjo būti gerokai perdarytas: „Giesmyno teksto analizė rodo, kad žemaitiškieji elementai yra kilę iš vieno šaltinio – paties vertėjo gimtosios šnektos. Tačiau aukštaitiškieji elementai – heterogeniški. Juos sudaro aukštaičių tarmės patarmių ypatybės, kurių dalį bus įvedęs pats giesmyno vertėjas, kitus, matyt, asmenys, ruošę giesmyną spaudai, šį tą gal ir spaustuvininkai“¹⁰. Spaustuvininkų taisymai ar korektūros čia galėjo būti lemtingi.

Dar vienas pavyzdys – 1677 metų rytietiškas Bellarmino katekizmas (plg. Palionis 1995, 43), kuris buvo išverstas rytų aukštaičio ir išspausdintas Karaliaučiuje. Kadangi jis veikiausiai buvo rengtas Lietuvoje, tai ML tradicijos nesilaikyta, tačiau „raidės [...] kai kur sudvejinamos: praet. 3 *eême* ‘ėmė’, inf. *kiŕfti* ‘kęsti’, praet. 3 *ftoiōos*, n. pl. *iuūs* ‘jūs’ (sporadiškai tokio dvejinimo pasitaiko jau Mažvydo, Vaišnoro, Sirvydo ir kt. raštuose)“ (Palionis 1995, 28). Ar tie „stogeliai“, būdingi lietuviškiems ML raštams, nebuvo ir čia prikurti pačių spaustuvininkų?

Tiksliai nustatyti spaustuvininkų poveikį lietuviškų leidinių rašybai sunku dar ir dėl to, kad beveik nėra išlikusių XVI–XVII amžiuje spausdintų knygų rankraščių. Kitas kliuvinys tirti šią temą – tai, kad lietuvių kalba teturėjo Ž statusą visuomenėje. Spaustuvininkai, be abejo, mokėjo dominuojančias A kalbas, tačiau neaišku, ar ir kiek jie mokėjo lietuviškai, ar ir kiek turėjo lietuviškai mokačių rinkėjų, korektorių, pagalbininkų, kaip buvo skaitomos korektūros, kokių principų laikomasi.

2. ANGLŲ SPAUSTUVININKŲ RAŠYBA. Tipologiškai svarbu pasižiūrėti, koks buvo spaustuvių vaidmuo formuojantis kitų kalbų rašybos standartams. Anglų kalbos specialistų nuomonės dėl to skiriasi.

Anglistas Noelis E. Osseltonas 1963 metais paskelbė straipsnį¹¹, kur įrodė buvus ryškų spaustuvininkų poveikį XVIII amžiaus anglų rašybai. Jis atkreipė dėmesį, kad žymusis anglų žodynininkas Samuelis Johnsonas, laikomas anglų kalbos kodifikatoriumi (jo norminamasis žodynas išleistas 1755-aisiais), kai kuriais atvejais savo asmeniniuose laiškuose rašydavo kitaip, nei išspausdinta jo žodyne. Ištyręs žodžių, besibaigiančių *-or* ar *-our* (pvz., *author* ar *authour*), rašybą, Osseltonas teigė:

When it came to opting for one form or the other for insertion in the Dictionary he often chose a form in conflict with his own preferred practice [...], but his choice, when he did this, was determined by the printers' usage of forty years before (Osselton 1963, 271).

⁹ Plg. Jonas Palionis, *Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a.*, Vilnius: Mintis, 1967, 69.

¹⁰ Zigmąs Zinkevičius, „S. M. Slavočinskio giesmyno (1646 m.) kalba“, *LKK* 15, 1974, 153.

¹¹ N[oe]l E. Osselton, „Formal and Informal Spelling in the 18th Century. *Error, Honor, and Related Words*“, *English Studies* 44(4), 1963, 267–275.

Kitaip sakant, ankstesnių savo rašomosios kalbos įgūdžių Johnsonas atsisakė dėl tada nusistovėjusio anglų spaustuvininkų standarto. Osseltonas apibendrina:

If we are to judge from the evidence afforded by these words, then, the dictionaries of the 18th century followed the printers with a certain time-lag and exercised no influence on printers' practice (Osselton 1963, 274).

Vadinasi, spausdinto žodžio ortografiją reguliavo spaustuvininkai, o ne žodynininkai.

Lord Chesterfield speaks (in *The World*, 1754) of 'two very different orthographies, the pedantic, and the polite', which were current at the time, and it seems to me that the history of English spelling in that period must take account of this double standard which both existed and was recognized to exist (Osselton 1963, 274).

Tad teigiama XVIII amžiuje anglų kalbą turėjus dvejopą rašybą, arba du rašybos standartus: pedantišką ir mandagų.

Panašias mintis Osseltonas skelbė ir vėliau. 1984 metų straipsnyje¹² apie neformalias rašymo sistemas ankstyvojoje moderniojoje Anglijoje (1500–1800) jis rašė, kad epistolinė sistema skyrėsi nuo viešosios:

Epistolary English in this period (and perhaps in other periods) is characterized by the retention of a wide variety of spellings which have dropped out of the printed language (Osselton 1984, 132).

Osseltonas taip pat atkreipė dėmesį į tai, kaip spaustuvininkai manipuliavo didžiųjų raidžių rašyba. Jis net kalbėjo apie „the **iron grip** which the printers had by then evidently established on public spelling“ (Osselton 1984, 129). XVIII amžiuje išgalėjusią tradiciją spaudiniuose visus daiktavardžius pradėti didžiąja raide Osseltonas įvertino kaip spaustuvininkų nuopelną¹³. Vėliau ji buvo atmesta.

Osseltono išvadoms pritarė Ingrid Tieken-Boon van Ostade¹⁴. Ji ištyrė dar trijų XVIII amžiaus pradžioje gimusių anglų autorių (Sarah'os Fielding, Roberto Lowtho ir Laurence'o Sterne'o) rašybą: didžiųjų raidžių rašymą, būtojo laiko su *-d* ar *-ed*

12 N[oel] E. Osselton, „Informal Spelling Systems in Early Modern English: 1500–1800“, *English Historical Linguistics: Studies in Development*, ed. N. F. Blake, Charles Jones, Sheffield: The Centre for English Cultural Tradition and Language, University of Sheffield, 1984, 123–137.

13 N[oel] E. Osselton, „Spelling-Book Rules and the Capitalization of Nouns in the Seventeenth and Eighteenth centuries“, *Historical & Editorial Studies in Medieval &*

Early Modern English, ed. Mary-Jo Arn, Hanneke Wirtjes, Groningen: Wolters-Noordhoff, 1985, 49–61.

14 Ingrid Tieken-Boon van Ostade, „Standardization of English spelling: The eighteenth-century printers' contribution“, *Advances in English Historical Linguistics (1996)*, eds. Jacek Fisiak, Marcin Krygier, Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 1998, 457–470.

formantų žymėjimą ir kt. Jos tyrimai aiškiai patvirtino kelis dalykus: a) skirtinos dvi rašybos sistemos; b) patys amžininkai suvokė jas esant dar XVIII amžiuje (1711); c) jie patys tas rašybos sistemas vadino *džentelmenų* ir *mokslininkų*:

The spelling of Sarah Fielding, Robert Lowth, and Laurence Sterne shows a number of characteristics which are similar to such an extent as to confirm that *we are justified in distinguishing an epistolary spelling system from that of the printers* of the period. This epistolary spelling system is characterized by a greater amount of variation than the printers' system (van Ostade 1998, 464).

The existence of a dual spelling system was recognized as such in the early eighteenth century, as the following quotation from *The Spectator* (1711) shows: „[...] he never liked Pedantry in Spelling, and that *he spelt like a gentleman, and not like a Scholar*“ (van Ostade 1998, 464).

As this was written around the time when the three authors analyzed were born, it seems like that the spelling they acquired in their early youth was the spelling of gentlemen, too, not that of scholars (van Ostade 1998, 465).

Be van Ostade's (1998, 467) klausimo, kada tokia XVIII amžiaus dviguba rašyba išnyko, galima kelti ir kitą: kada toks privačios (džentelmeniškios) rašybos nesutapimas su spaustuvininkų (moksline) rašyba atsirado. Osseltono (1984, 135) žodžiais, tai problemiška: kai kurie tų rašybos sistemų bruožai yra visiškai nepriklausomi vieni nuo kitų, kai kurie skirtumai išgyvavo apie šimtmetį ar ir daugiau, o kai kurie tiesiog rodo autoriaus jaunystės rašybos įgūdžius.

Fredas H. Brengelmanas, priešingai, anglų rašybos tvarkymą ir norminimą priiskiria XVII amžiaus ortoepininkams ir žodynininkams, o ne spaustuvininkams:

I know of no positive evidence that the printers of this period had the learning, interest, or ability to bring about the important changes that took place in English spelling during the seventeenth century¹⁵.

Pasak Brengelmano (1980, 339), spaustuvininkai rašybai tegalėję daryti tik nereikšmingą poveikį:

The whole thesis that printers established English spelling presupposes the existence of a class of well-trained professionals within the printing industry whose task it was to see that standard spellings were used.

Dvejopa XVIII amžiaus rašyba Brengelmanui turbūt nebuvo žinoma, todėl jo apibendrinimai taikytini tik XVI–XVII amžiaus tekstams.

¹⁵ F[red] H. Brengelman, „Orthoepists, Printers, and the Rationalization of English Spelling“, *Journal of English and Germanic Philology* 79(3), 1980, 335. Dar plg. van

Ostade 1998, 457: „[Brengelman] attributes the standardization and regularization of English spelling—during the seventeenth century at any rate—to the orthoepists and lexicographers“.

Tačiau Osseltono ir van Ostade išvados vargu ar galima abejoti. Kalbant apie XVIII amžiaus dvejopą anglų kalbos rašybą (du rašybos variantus) galima manyti, kad tokiam dvejopumui atsirasti įtakos turėjo spaustuvininkai, kasdien susidurdavę su rašybos skirtybėmis ir greičiau įpratę vartoti tik tam tikras (vienodas!) formas. „Despite the changes which the printers’ spelling underwent, a number of writers persisted in their original spelling habits as they had acquired them in their youth or in their early writing career“ (van Ostade 1998, 466). Taigi svarbiausi dalykai, lėmę rašybos norminimą, turėjo būti patirtis, įpročiai ir įgūdžiai, o ne specialūs profesiniai mokslai, kaip teigė Brengelmanas.

Panašių tendencijų yra išvelgę ir kitų kalbų tyrėjai. Nors dažnai manoma, kad Martynas Liuteris padėjo pagrindą bendrinei vokiečių kalbai, tačiau Christophe’o J. Wells tyrimai rodo, jog Liuteris nesukūrė rašomosios vokiečių kalbos normų¹⁶, jog to meto spaustuvininkai Liuterio rašybą keitė labai įvairiai, kiekvienas pagal savo įpročius (Wells 1985, 192–195). „Since discrepancies between Luther’s manuscript and the spelling of the prints remain until the end of his life, he may have adapted his spelling for ‘public’ as opposed to ‘private’ purposes“ (Wells 1985, 192).

Marijke J. van der Wal asmeniniame pokalbyje (2000 metų rugsėjo 22 dieną) tvirtino, kad spaustuvininkai olandų rašybą labai kraipė, keitė autorių variantus.

3. SPAUSTUVĖS ĮTAKA KAZIMIERO SKRODZKIO IR MOTIEJAUS VALANČIAUS RAŠYBAI. Apie XVIII amžiaus Angliją van Ostade rašė: „For authors not to read their own proofs was common practice at the time. The spelling of a text was the responsibility of the printer, not the author“ (van Ostade 1998, 465).

Pabandžiau pasižiūrėti, ką apie autoriaus ir spaustuvininko rašybą rodo kai kurie XIX amžiaus lietuviški tekstai. Tokiam tyrimui tinka rinktis tekstus, kurių išlikę ir autoriaus rankraštis, ir pagal jį išleista knyga.

3.1. KAZIMIERO SKRODZKIO TRUMPAS KATEKIZMAS (~1855). Yra išlikęs Kazimiero Skrodzki rankraštis *Trumpas Katekizmas*, turbūt parašytas apie 1855 metus (religinės aprobatos data yra 1855 metų spalio 6 diena)¹⁷, ir pagal jį 1856 metais Juozapo Zavadskio spaustuvėje išleista knygelė tuo pačiu pavadinimu¹⁸. Sulyginus abu tekstus paaiškėjo keletas dalykų.

16 C[hristophe] J. Wells, *German: a Linguistic History to 1945*, Oxford at the Clarendon Press, 1985, 190.

17 [Kazimieras Skrodzki,] *Trumpas Katekizmas arba pamuokims diei prigudinima jaunumenes Zemajtiu Kataliku, pri naudinga atpildima spawiednes ir werta prijemima Szwečziause Sakrameta. Par kunega Kazimiera Skrodski Klebona Kulu paraszitas* (rankraštis saugomas LMAB, sign.: f. 18 – 102; toliau – *SkTKR*).

18 [Kazimieras Skrodzki,] *TRUMPS KATEKIZMAS ARBA PAMUOKIMS DIEI PRIGUDINIMA JAUNUMENES ŽEMAJTIU KATALIKU, PRI NAUDINGA ATPILDIMA SPAWIEDNES IR WERTA PRIJEMIMA SZWĘCZIAUSE SAKRAMETA. par Kunega Kazimiera Skrodski Klebona Kulu paraszitas. WILNIUJE. SPAUSTUWI JOZAPAS ZAWADZKI. 1856* (toliau – *SkTKS*).

3.1.1. ATSTITIKTINIAI PAKEITIMAI (KLAIDOS). Esama įvairių neatitikimų. Jie nėra dažni, spaustuvėje tekstas surinktas gana tiksliai, tačiau ir retus neatitikimus galima būtų skirti bent į kelias grupes. Visų pirma yra atvejų, kuriuos derėtų laikyti tik korektūros klaidomis. Pavyzdžiui, *darbus SkTKR 75* → *garbus SkTKS 46*; *drabužius 64* → *drabušius 40*; *iszglaibietajs 79* → *iszglaibietajs 48* [?]; *kuokiun 61* → *kookiun 39*; *mes 109* → *mee 66*; *noriejau 11* ~ *norėjau* → *noriejaz 10*; *pawszednas 13* ~ *pavšednas* → *pawszednak 11*; *užmuokesni 49* → *užmpokesni 32*. Tokie ir panašūs neatitikimai, pasitaikantys tik po vieną kartą, gali būti vertinami kaip atsitiktinumas. Net ir kai kurios pasikartojančios klaidos, pavyzdžiui, <u> → <n>: *pilnu SkTKR 13* ~ *pilnu* → *pilnn SkTKS 12*, *jusa 28* → *jnsa 21*, *neduod 54* → *nednod 35*, *kitun 62* → *kitnn 39*, *nug 75* → *nng 46*, *ipul 5* → *ipnl 57* – tėra akivaizdūs riktai, kai rinkėjas, paėmęs tinkamą raidę, įdėjo ją į eilutę atvirkščiai. Į visas šias (ir panašias) klaidas neturėtume atsižvelgti mėgindami nustatyti spaustuvininkų intencijas kaip nors keisti spaudai parengtą rankraštį.

3.1.1.1. SPAUSTUVININKŲ (RINKĖJŲ) MOKĖJIMAS LIETUVIŠKAI. Mažai žinome apie tai, kaip spaustuvės dirbo su rankraščiais, kaip buvo skaitomos korektūros, kiek korektūrų buvo, ar jas skaitė autorius ir pan. Todėl kai kurios atsitiktinės klaidos, pakeitimai leidžia nustatyti, kaip gerai (resp. blogai) raidžių rinkėjas (rinkėjai), korektorius (korektoriai) mokėjo lietuviškai, t. y. tą kalbą, kuria parašytas tekstas.

3.1.1.2. Pirmiausia galima skirti grupę klaidų ar pakeitimų, kurie, atrodytų, turėjo būti padaryti lietuviškai **mokančio** asmens. Pavyzdžiui, *akali-licznasté SkTKR 38–39* → *akalicznasté SkTKS 27* (ištaisyta Skrodzkieo kėlimo klaida); *diet suszielpima artima 94* → *diet szieelpima artima 56* (numestas priešdėlis); *Kurie nusimana jog prigierusis daug papildis grieku, o wienuok ger, nebijes 97* → *Kurie nusimana jog prigierusis daug papildis grieku, o wienuok gert, nebijes 58* (pridėjus žodžio galo <t> pakito sakinio prasmė); *neklause gimdituojū 54* → *neklause gimdituoi 34* (pl. forma pakeista į sg.); žodis *nieks* taisytas ir rankraštyje tarsi išeitų *niekkos 94* → *niekoks 57* (spaudinyje tiksliau nei rankraštyje); *pawsze-szednas 11–12* ~ *pavšednas* → *pawsze-dnas 10* (ištaisyta Skrodzkieo kėlimo klaida); *Puona 73* → *Pona 45(2x)* (žemaitiška forma taisyta į aukštaitišką).

3.1.1.3. Daugiau yra tokių klaidų, kurios turėjo būti padarytos **nemokančio** lietuviškai (nesupratęs atitinkamos teksto vietos) žmogaus. Čia svarbu pabrėžti, kad netiksliai išspausdinti žodžiai ar teksto atkarpos rankraštyje dažniausiai vizualiai atrodo labai panašiai į surinktąjį spaudinyje variantą. Tik mokėdamas kalbą rinkėjas būtų galėjęs suprasti ir pasirinkti autoriaus norėtą lytį, plg.:

atlejdima 133 → *atlejelima* 82 (nesuprastas žodis);
begu ten ką kalbiedams [...] pikta nier padares 40 → *begu tenką kalbiedams [...] pikta nier padares* 28 (nesuprasti du žodžiai);
didesis 89, 95 → *dideris* 54, 57 (nesuprastas žodis);
gajles wałanduos, bijes truota 81 → *gajles wałanduos, bijes truotu* 49 (nesuprasta galūnė);
giwolu 105 → *giwalu* 63 (nesuprastas žodis);
grieka 19 ~ *grieką* → *griekas* 16 (nesuprasta galūnė);
isidiek sau aną ing gatwą 42 → *isidiek sau aną ing gatwą* 29 (nesuprastas žodis);
isz slinkia, ar taj ligu apsimetusis stuow namie 82 → *isz slinkia, ar taj ligu apsinietusis stuon namie* 49 (nesuprastas žodis ir galūnė);
jog ir is pradieja tejp at dariti, tuomet sakom jog papiktina 21 → *jog ir is pradieja tejp at dariti, tuomet sakom jog papiktina* 17 (rankraštyje įterpta <at> – rinkėjas nesuprato, kur jas prišlieti);
Kurie amatninkaj patur sau materiuoła 69 → *Kurie amatninkaj patur sau materiuolos* 43 (nesuprasta galūnė);
Kurie kaltajs ira tuo grieka 101 → *Kurie kaltajs ira tua grieka* 60 (nesuprastas žodis);
Kurie kitus prikalbinie at netejsia prisiegawima 49 → *Kurie kitus prikalbime at netejsia prisiegawima* 32 (nesuprastas žodis);
Kurie plaukidamuos, ar pereniėj budamis neskromnastis dara 63 → *Kurie plaukidamuos, ar peremėj budamis neskromnastis dara* 39 (nesuprastas žodis);
pakielejwiu 81 ~ *pakeleivių* → *pokielejwiu* 49 (nesuprastas žodis);
piewas iszmin, nugana 67 → *piewas iszmin, nuganu* 42 (nesuprasta galūnė);
pritarda-damis 22–23 → *pritardadamis* 18 (neištaisyta Skrodzkie klaida);
stowiłu 105 ~ *stovylų* [Motiejaus Valančiaus ranka įrašytas žodis] → *stowitu* 63 (nesuprastas žodis);
suligusis žuodiej nestuow duotami 73 → *suligusis žuodiej nestuon duotami* 44 (nesuprasta galūnė);
Tuolinties nug tawarczistes bluogos 24 → *Tuolinties nug tawa rczistes bluogos* 18 (nesuprastas žodis);
žuwi iszmarin 67 → *žuwi iszmazin* 42 (nesuprastas žodis).

Nors negalima būti visiškai tikriems, kad visai visos šios klaidos padarytos lietuviškai nemokančio asmens, tačiau aišku, kad didžioji jų dalis yra būtent tokios.

Duomenys gana prieštaringi. Yra klaidų (keitimų), kurias (kuriuos) galėjo padaryti tik lietuviškai mokantis žmogus, ir yra klaidų, kurios rodo lietuvių kalbos nemokėjimą. Nežinant, koks buvo knygos rengimo spaudai procesas, nėra kaip tiksliai interpretuoti tokį nenuoseklumą. Galima tik spėti, kad tekstą rinko ir korektūras skaitė ne vienas asmuo.

3.1.2. SĄMONINGI SPAUSTUVININKŲ KEITIMAI. Sąmoningą spaustuvininkų intervenciją į tekstą liudija tam tikrų keitimų dažnumas. Kai ne vienas ar du, o gerokai daugiau analogiškų atvejų redaguota, apie atsitiktinumus kalbėti nederėtų.

3.1.2.1. DIDŽIOSIOS IR MAŽOSIOS RAIDĖS. <I> : <J>. Spaustuvininkai labai aiškiai skyrė didžiąją <I> nuo didžiosios <J>, nors rankraštyje jos dar nebuvo skiriamos, rašytos vienodai, visais atvejais panašiau į <I>. Plg. išlaikytą <I>: *Isz SkTKR* 8 – *SkTKS* 8, 9 – 9, *Ir* 26 – 20, 34(2x) – 24(2x), *Ing* 123 – 75. Taip pat plg. *SkTKR* <I> pakeistą į <J>: *Iezusa SkTKR* 4, 5, 29 → *Jezusa SkTKS* 4, 5, 22, *Iewos* 8 → *Jewos* 8, *Iacob.* 15 → *Jacob.* 13, *Iej* 17, 123 → *Jej* 15, 75, *Iėj* 22 → *Jėj* 17, *Ions* 30 → *Jons* 22, *Iuomilestas* 121 → *Juomilestas* 74.

Akivaizdu, kad spaustuvininkas manė esant būtina skirti didžiąsias <I> ir <J>, ir tai padarė už autorių. Taip pat aišku, kad spaudėjai, darę šį pakeitimą, suprato lietuviškai, nes tik lietuvių fonetikos pagrindu tegalėjo atskirti, kur taisytina į <J>, o kur paliktina <I>. Skrodzkis, kaip ir daugelis jo kartos žmonių, rankraštyje dar rietė vieną raidę, kurios ankstesniais laikais pakakdavo ir spaustuvininkams: <I>. Vadinasi, čia matyti spaustuvininkų rašybos bruožas, jų intervencija į tekstą: jie primetė savo įpročius, įgūdžius.

<Szwę t->. Matyti aiški spaustuvės tendencija keisti žodžio <Szwę t-> didžiąją raidę mažąja: <szwę t->. Pavyzdžiui, dažnai junginys *Bažninčia Šventa* (ar *bažninčia Šventa*) keistas į *Bažninčia šventa* (ar *bažninčia šventa*): *bažninczes Szwętos SkTKR* 39 → *bažninczes szwętos SkTKS* 28; *Bažnincze Szwęta* 43, 134(2x) → *Bažnincze szwęta* 30, 83(2x); *Bažninczes Szwętos* 81, 82(3x), 84(6x), 85, 87, 159 → *Bažninczes szwętos* 49(4x), 50(4x), 51(3x), 52, 100. Neabejotinas spaustuvės pasirinkimas rašyti mažąją <s> vietoj autoriaus didžiosios <S>. Tiesa, kartais, ypač nuo p. 51 vidurio, *SkTKS* dažniausiai išlaikyta rankraštyje buvusi didžioji <S>, plg. *Bažninczes Szwętos* 51(4x), 52, 53(5x). Galbūt neapsižiūrėta ir liautasi taisyti.

Kitame junginyje taip pat, regis, sąmoningai norėta spausdinti mažąją raidę vietoj Skrodzkiego didžiosios: *Pakūta Šventa* keista į *Pakūta šventa*: *Pakutas Szwętos SkTKR* 27(2x), 28(2x), 29, 134, 155–156 → *Pakutas szwętos SkTKS* 20(2x), 21(3x), 83, 98. Keitimas dažnas, todėl negali būti atsitiktinis. Taigi spaustuvė, atrodo, turėjo savo nuomonę dėl didžiosios raidės rašymo žodyje *šventas*, -a. Gali būti, kad toks apsisprendimas buvo nulemtas lenkų rašybos: didžiųjų raidžių rašymas ar vengimas labai lengvai perkeliamas iš vienos kalbos rašybos į kitą.

Antraščių mažąsias raides spaustuvininkai keitė didžiosiomis, plg.: *Parskirims atras SkTKR* 26 → *PARSKIRIMS ATRAS SkTKS* 19; *Parskirims trets* 31 → *PARSKIRIMS TRET* 23 ir t. t. Toks keitimas laikytinas labiau teksto ornamentikos, puošybos, o ne ortografijos elementu.

3.1.2.2. <uo> → <o>. Spaudinio pradžioje netaisyta, tačiau nuo p. 82 iki pat *SkTKS* knygos galo (p. 111) žemaitiškos Skrodztkio formos su <uo> (žem. [uo] = vak. aukšt. [o]) imtos atkakliai keisti aukštaitiškomis su <o>, pavyzdžiui, *Apasztuołaj SkTKR* 133 → *Apasztołaj SkTKS* 82, *kuokiu* 133 → *kokiu* 82, *muokie* 133 → *mokie* 83, *wartuoimu* 155 → *wartoimu* 97 (plg. 1, 2 pav.), *zīnuoti* 133 → *zinoti* 82, *zmuoguj* 155 → *zmoguj* 97 (plg. 1, 2 pav.) ir daugybė kitų.

Neabejotina, kad nuo to p. 82 spaustuvėje norėta keisti rašybą (net aukštaitinti fonetiką). Tai daryta gana nuosekliai iki pabaigos, nors esama nemaža neapsižiūrėjimų, nepataisytų vietų. Taigi šiuo atveju išiterpta sąmoningai – norint keisti rašybą. Nežinia, kodėl taip taisyta tik vienoje knygos atkarpoje. Galbūt kaip tik tuo metu pasikeitė rinkėjas (korektorius?), geriau mokėjęs lietuviškai ir norėjęs „pagerinti“ tekstą pagal savo įpročius, nuostatas? Vis dėlto akivaizdu, kad tai tik epizodinis ir tik dalies knygos, tad nenuoseklus taisymas. Jis nepavirsta dėsningu spaustuvės tvarkos primetimu rankraščiu.

3.1.2.3. <é> → <e>. Spausdinant tekstą <é> keičiamas į <e>, t. y. nededamas akūto formos diakritikas, pvz.: *Apėj SkTKR* 6 → *Apej SkTKS* 7, *atkaklibé* 24 → *atkaklibe* 18, *atżwélgia* 16 → *atżwelgia* 14, *bezbażnastés* 20 → *bezbażnastes* 16, *daristé* 4(5) → *dariste* 5, *gaspaduoristé* 4 → *gaspaduoristes* 4, *mislé* 23 → *misle* 18, *neisztejsén* 14 → *neisztejsen* 12, *nekláusé* 11 → *neklause* 10, *priderątemé* 155 → *priderąteme* 97 (plg. 1, 2 pav.) *prizástés* 3, 17 → *prizastes* 3, 14, *sunkibé* 24 → *sunkibe* 18, *sunkiėj* 17 → *sunkiej* 14, *Szwęcziáusé* 14 → *Szwęcziause* 12, *złástés* 18(2x) → *zlastes* 15(2x), *żálté* 20 → *zalte* 16, *żmonés* 18 → *zmones* 15 ir t. t.

Sunku pasakyti, ar toks keitimas sąmoningas, ar rankraštis tiesiog buvo neatidžiai skaitytas. Galima pateikti daug pavyzdžių, kur spaustuvė Skrodztkio diakritiką išlaikė, pvz.: *akiesé* *SkTKR* 11 – *SkTKS* 10, *apėj* 3 – 4, 4(2x) – 4(2x), *augén* 3 – 4, *dajktusé* 12 – 11, *didėj* 12 – 11, *drąsėj* 12 – 11, *jėj* 4 – 5, 10 – 9, *mażusé* 12 – 11, *metusé* 5 – 5, *nedarité* 10 – 9, *nemałuonéjs* 12 – 11, *nenoriejėj* 11 – 10, *netruotité* 24 – 18, *paraszité* 4 – 4, *pīlnusé* 5 – 5, *priderąté* 24 – 18, *priderątiusé* *tajkusé* 25 – 19, *sunkiesnéj* 9 – 9, *tikieté* 5 – 5, *wejkiesné* 12 – 11, *żinoté* 5(2x) – 5(2x) ir t. t.

Kaip matyti, spaustuvė stengėsi išlaikyti Skrodztkio rašmenį <é>, be to, toji raidė dar tebebuvo vartojama ir lenkų rašyboje. Vis dėlto renkant (ar koreguojant) tekstą, atrodo, daugiau dėmesio į tai nekreipta, net ir pastebėjus, kad diakritikas praleistas. Taigi šiuo atveju spaustuvė griežčiau standartizuoti nesiėmė.

3.1.2.4. SKYRYBOS ŽENKLAI. Spaustuvė keitė ir kai kuriuos skyrybos ženklus. Pavyzdžiui, gana nuosekliai vietoj seniau rankraščiuose ir spaudiniuose įprasto sutrumpinimo ženklo dvitaškio <:> imtas vartoti taškas <.>: *Eccles: SkTKR* 19 → *Eccl. SkTKS* 16; *Math: 20* → *Math. 16*; *Szwęł: 20* → *Szwęł. 16*; *Luc: 28* → *Luc. 21*.

155. isz grieku, is nusikratima anajs. Sej
Diens nebutum žmuoguj nuprastusem
ing griekus palikies sprasaba pragat-
bas, dusze žmuogaus butum wisunetaj-
mingiause. Dieł tuo nupirvicties
voj kaj atsigeruoti Poruj Dienuj uż-
taj, prideratju wartuimu tuos gieri-
bes Diena, is apvertima aruos, at-
gause peltus dusiu jusa. Nes jej
jus tuos milestas Diena, nestuorosties
apversti at giera, ne Diens bus
kaltu jusa prapulties, bet jus pratis.
Kajpo žeme nuors prati isz saves
butum didej derati, o jej artuos neis-
giveris geraj, prideratemé tapkie, is
~~neusies giera siktu~~
~~negaties ing ana giera sinta~~, neap-
giveris nis kajp-rejkiot. ~~panu-
dij~~
negat wiltis gera użdericima is pju-
ties gausiuos. Sej is jus negalet wil-
ties apturijema atlejdima grieku, is
tuoskas Diena at duszes, jej ne pa-
ricdnej, be ruopresne, gera nuora, is truo-
skima, atlikste ta sakrameta, Panu-

1 pav. SKTKR 155: Skrodzkis žodžius wartuimu, žmuoguj ir pan., rašė su <uo>, o prideratémé ir pan. su <é>. Spaustuvininkai juose sąmoningai rinko raides <o> ir <e> (plg. 2 pav.); LMAB, sign.: f. 18 – 102. Fot. Virginija Valuckienė

bet isz tikros małones Diewa. 7° Pagražin ir užmok wisiems, kurius netejsej buwa nuskaudes. 8° Rimts ira pradietuo papruowo giwenima, ir nekłausa nuoretiu ana nu tuo atitraukti. 9° Sturojes kas karts gieresniu tapti.

Parsegieimas.

Iszguldiau jums mili wajkaj trumpaj ir ajszkiej, kajp man ruodos pėkies dalis spawiednes. Darikiet tada tejp ejdamis spawiednes, kaip ta kningele jus muoka, o atnėszte dief dusziu jusa gausi pėna. Dide taj ira milesta ir miłaszirdiste Diewa at musa, kad nupuotusem žmoguj palika tejp lėgwa spasaba pasigelbieima isz grieku, ir nusikratima anajs. Jej Diews nebutum žmoguj nupuotusem ingriekus palikies spasaba pagatbas, dusze žmogaus butum wisunelajmingiause. Dief tuo rupinkielies wajkaj atsigieruoti Ponuj Diewuj už taj, prideratju wartoimu tos gieribes Diewa, ir apwertima anos, at gause pėna dusziu jusa. Nes jej jus tos milestas Diewa, nestuorosties apwersti at giera, ne Diews bus kaftu jusa prapulties, bet jus patis. Kajpo žeme nors pati isz sawes butum didej derati, o jej artuos neiszgiwens geraj, priderateme łajkie, ir neužsies gieru siektu, neapgiwens wis kajp-rejkiėt; negat wiltijs gera užderieima ir pjuties gausios. Tejp ir jus negalet wilties apturiejema allejdima grieku,

2 pav. SKTKS 97: vieta, maždaug atitinkanti SKTKR 155, kur išspausdintos skirtingos nei rankraštyje formos *wartoimu*, *žmoguj*, *priderateme* ir pan. (plg. 1 pav.); VUB, sign.: L_r 299

Tai liudija, kad skyrybą spaustuvininkai bent iš dalies irgi jautėsi gali „patvarkyti“ savo nuožiūra. (Kablelių ir kt. skyrybos ženklų keitimo tendencijos čia neanalizuojamos.)

3.1.3. Daugiau jokių sąmoningų spaustuvės keitimų *SkTKS* nematyti. Spaustuvė ribojosi tokiais sąmoningais rašybos keitimais: a) <I> → <I>, <J>; b) <Szwęť-> → <szwęť-> (tam tikrais atvejais); c) <uo> → <o> (paskutiniuose 29 knygos puslapiuose); d) <é> → <e> (nedėsningai); e) <:> → <.> (po santrumpų). Iš šių keitimų tik <uo> → <o> (dalyje teksto) pritaikytas prie lietuvių kalbos, ortografijos ir fonetikos. Kiti keitimai gali būti aiškinami ir kaip kitų nusistovėjusios rašybos kalbų (pavyzdžiui, lenkų) tekstams būdingų ypatybių kėlimas į lietuviškas knygas. T. y. beveik viską, ką buvo apsisprendę keisti ir sąmoningai keitė spaustuvininkai, greičiausiai lėmė Lietuvoje dominavusios lenkų kalbos tekstų spausdinimo įgūdžiai. Lietuvių kalba visuomenėje turėjo Ž statusą, bendrinė kalba nebuvo susiformavusi, tad analogiškų savarankiškų įgūdžių spaustuvininkai dar nebuvo susiformavę. Turbūt dar ne visi rinkėjai mokėjo gerai kalbėti ir rašyti lietuviškai.

Galimas daiktas, nesutapimai spausdintame tekste atsirado dėl to, kad tekstą rinko keletas rinkėjų (ar skaitė keletas korektorių). Antra vertus, skirtybės rodo, kad Juozapo Zavadskio spaustuvė neturėjo aiškaus lietuvių kalbos rašybos norminimo modelio.

Galima matyti, kaip vėlyvojo tarmės pasirinkimo bendrinė kalba (lietuvių), dominuojama kitos – ankstyvojo tarmės pasirinkimo bendrinės kalbos (lenkų), negalėjo būti veikiama spaustuvininkų tokiu mastu, kaip lenkų (ar kaip minėtoji taip pat ankstyvojo tarmės pasirinkimo anglų kalba XVIII amžiuje). Juk dominuojančia kalba spausdinti įpratę spaustuvininkai nebuvo pakankamai įgudę spausdinti dominuojamosios (lietuvių) ortografija. Jie galėjo pritaikyti tik dalį savo įgūdžių.

Antra vertus, tuos norminimo įgūdžius spaustuvininkai tam tikru mastu stengėsi šiek tiek pritaikyti, adaptuoti ir lietuvių kalbai. Būti tik spausdinimo įrankiais jie nenorėjo.

3.2. MOTIEJAUS VALANČIAUS ŽYVATAS JĖZAUS KRISTAUS (1853). Sulyginau Motiejaus Valančiaus *Žyvato Jėzaus Kristaus* (1853) rankraštį¹⁹ su spausdintu knygos tekstu²⁰. Knyga išleista trejais metais anksčiau už Skrodzko ir kitoje –

¹⁹ [Motiejus Valančius,] *ŽIWATAS JEZAUS KRISTAUS. Wieszpacies musu. Arba Istorije Naujoje Istatima, iszspausta Wilniuj Spaustuwiej N. N. 1853* (rankraštis saugomas LMAB, sign.: f. 18 – 57; toliau – *VaŽR*).

²⁰ [Motiejus Valančius,] *ŽIWATAS JEZAUS KRISTAUS. WIESZPATIES MUSU. ARBA ISTORIJE NAUJOJE ISTATIMA, ISZSPAUSTA WILNIUJ, SPAUSTUWIEJ A. DWORCZIAUS, 1853* (toliau – *VaŽS*).

Abraomo Dvorčiaus – spaustuvėje. Rankraštis *VaŽR* yra rašytas ne paties Valančiaus: didžioji dalis Simono Daukanto ranka (p. 5–106, 151–282), mažoji – nežinomo nurašytojo (p. 107–151)²¹.

3.2.1. ATSITIKTINIAI PAKEITIMAI (KLAIDOS). *VaŽS*, regis, palikta kiek mažiau korektūros klaidų negu *SkTKS*. Pavyzdžiui: *argi tokiu esi sweczium VaŽR* 261 → *argi tokiu esi szweczium VaŽS* 253; *atsikietusiu* 262 → *atsakietusiu* 255; *esancziu* 29 ~ *esančiu* → *esanczius* 25; *jems* 265 ~ *jiems* → *jens* 256; *juokaj wieni* 261 → *juoka wieni* 253; *pasiklonioje* 28 → *pasiklotoje* 24 ir pan.

Atrodo, kad Dvorčiaus spaustuvės rinkėjai lietuvių kalbą mokėjo geriau negu Zavadskio spaustuvė. Jų **mokėjimą** gali rodyti tokie pavyzdžiai:

Elz-taj VaŽR 18 → *Elzbietaj VaŽS* 16 (ištaisyta Daukanto kėlimo klaida);
gradus 104 ~ *grūdus* → *grudus* 86 (ištaisyta Daukanto klaida);
Ir tejp dalej mita 37 → *Ir tejp dajlej mita* 32 (ištaisyta Daukanto klaida);
kas atsilika sziomis dienomis 261 → *kas atsitika sziomis dienomis* 253 (ištaisyta Daukanto klaida);
lilieti 39 → *tilieti* 33 (ištaisyta Daukanto klaida);
Magdalena 106 → *Magdalena* 88 (ištaisyta Daukanto klaida; plg. 3, 4 pav.);
motin 233 voc. sg. → *motina* 227 (pavartota kitokia voc. sg. forma);
motriszkies wiet wiet sakos 260 → *motriszkies wiet sakos* 252 (ištaisyta Daukanto klaida);
nukriżiawotiesems 245 → *nukriżiawotiems* 235 (redaguotas žodis);
paswejkininimę 14 → *paswejkinimą* 13 (ištaisyta Daukanto klaida);
pasikik 112 → *pasakik* 93 (ištaisyta nežinomo nurašytojo klaida);
pats pritare sakidama 234 → *pats pritare sakidamas* 228 (ištaisyta Daukanto klaida);
pauli 24 ~ *pasauli* → *pasauli* 21 (ištaisyta Daukanto klaida);
regieiusis 34 → *regiejusis* 29 (pasirinkta kitokia rašyba);
sznekiejat 107 → *sznekiejot* 89 (ištaisyta nežinomo nurašytojo klaida);
tikancziuju 271 → *tikincziuju* 261 (pakeista žemaitiška Daukanto forma į aukštaitišką);
treczoi dalis 241 → *treczoi dalis* 233 (ištaisyta Daukanto klaida).

Toks rankraščio koregavimas rodo gerą rinkėjo (resp. korektoriaus) lietuvių kalbos išmanymą ir atidumą. Vis dėlto šie taisymai, koregavimai yra atsitiktiniai ir nerodo nuostatos nuosekliai keisti rašybą.

Tiesa, pasitaiko ir tokių atvejų, kuriuos galima aiškinti kaip lietuviškai nemo-kančiojo padarytas klaidas, pvz.: *dienoj VaŽR* 109 → *dunoj VaŽS* 91 (*VaŽR* vizu-

21 Apie *VaŽR* rankraščio pobūdį žr. Giedrius Subačius, „Simonas Daukantas – Motie-

jaus Valančiaus raštininkas“, *ALt* 1, 1999, 85–95.

aliai parašyta panašiai į *dunoj*); *nusidiejimu ju* 23 ~ nusidėjimų jų → *nusidiejimuju* 20; *pametawa* 32 → *pametawa* 28, tačiau jų palyginti nedaug. Be to, žinant, kad gerokai daugiau pavyzdžių liudija rinkėją (resp. korektorių) gerai mokėjus lietuviškai, juos būtų tiksliau laikyti tiesiog korektūros klaidomis.

3.2.2. SĄMONINGI SPAUSTUVININKŲ KEITIMAI. Yra ir tokių nuosekliau pasitaikančių keitimų, skirtumų nuo originalaus rankraščio, kuriuos derėtų laikyti ne atsitiktiniais, o sąmoningais.

3.2.2.1. DIDŽIOSIOS IR MAŽOSIOS RAIDĖS. <I> : <J>. Kaip ir Zavadskio spaustuvės, taip ir Dvorčiaus rinkėjai skyrė rankraštyje vienodai rašomą didžiąją <I> į dvi didžiąsias raides: <I> ir <J>. Nei Daukantas, nei nežinomas nurašytojas rankraštyje šių raidžių neskyrė. Išlaikyta <I>: *Ir VaŽR* 14 – *VaŽS* 13; *Is* 115 – 96, 120 – 101, 123 – 105, 160 (2x) – 145 (2x), 195 – 169, 238 – 230, 255 – 248, 264 – 255 ~ jis; *Isaj* 160 – 145, 262 – 254 ~ jisai; *Isakaras* 7 – 7; *Iszgirdusi* 14 – 13; *Iszwidusi* 14 – 13; *Izraelaus* 21 – 19; *Izraelitu* 5 – 5. Rankraštyje *Is* 'jis' ir *Isaj* 'jisai' tikrai norėta rašyti su raide <I>, nes kartais toje pačioje pozicijoje pavartojama ir mažoji raidė <i>: *is* 18 – 16, 49 – 42, 111 – 93, 112 – 94, 235 – 228, 246 – 237 ~ jis; *isaj* 48 – 41, 50 – 42, 110 – 91, 113 – 94, 114 – 95 ~ jisai. Tiesa, bent vieną kartą rinkėjas turbūt apsiriko ir surinko ne <I>, o <J>: *Is* 57 → *Js* 48.

<I> pakeista į <J>: *Iam* 29 → *Jam* 25; *Ieruzolimoj* 6 → *Jeruzolimoj* 6; *Ieruzolimą* 106 → *Jeruzolimą* 88 (plg. 3, 4 pav.); *Ii* 195 → *Ji* 169; *Io* 19, 106, 195 → *Jo* 17, 88 (plg. 3, 4 pav.), 169; *Iog* 19 → *Jog* 17; *Iudas* 5 → *Judas* 5.

Šie keitimai visai sutampa su Zavadskio spaustuvės (ten taip pat derinantys prieš garsų [i] ir [j] įsivestos dvi didžiosios raidės <I> ir <J> vietoj rankraštyje buvusios vienos <I>). Sąmoningas noras įdiegti naujesnę, tikslesnę dviejų didžiųjų raidžių <I> ir <J> sistemą (du garsai [i] ir [j], dvi mažosios <i> ir <j>, dvi didžiosios <I> ir <J>).

<szwencz->. Ir *VaŽS*, kaip *SkTKS*, retkarčiais kaitaliotas kai kurių žodžių didžiųjų raidžių vartojimas. Rankraščio mažoji <sz> žodyje *švenčė* 'šventė' spaudinyje kartais keista didžiąja, ypač knygos pradžioje (p. 14–15), pvz.: *szwencze Diewa Tiewa VaŽR* 16 → *Szwencze Diewa Tiewa VaŽS* 14; *szwencze Dwases Szwencziauses* 16 → *Szwencze Dwases Szwencziauses* 14; *szwencze Marios Panos* 16 → *Szwencze Marios Panos* 14; *szwencze sunaus Diewa* 16 → *Szwencze Sunaus Diewa* 14.

<sun->. Kelis kartus didžiąja <S> pakeista žodžio *sūnus* pirmoji <s>: *sunaus Diewa VaŽR* 16(2x) → *Sunaus Diewa VaŽS* 14(2x); *sunus Diewa* 16, 17 → *Sunus Diewa* 15(2x); [nors *VaŽS* pasitaikė ir su <s>: *sunaus Diewa* 20].

<szwencziaus->. Taip pat kelis kartus rinkėjas didžiąją raidę vietoj mažosios rašė žodyje *švenčiausia*: *Motinaj szwencziausej VaŽR* 42 → *Motinaj Szwencziausej VaŽS* 36; *szwencziause Panele* 17 → *Szwencziause Panele* 15.

<Jezus->. Daukantas *Jėzaus* vardą iš pradžių stengėsi nurašyti vien didžiosiomis raidėmis, tačiau rankraščio antroje pusėje to nebesilaikė. To taip pat nedarė nežinomasis p. 107–151 nurašytojas, tačiau spaustuvė visais atvejais *Jėzaus* vardą rinko didžiosiomis, plg.: *Iezus VaŽR* 107, 108, 109, 110, 112 → *JEZUS VaŽS* 89, 90, 91, 92, 93; *Iezusą* 107 → *JEZUSA* 89; *Iezusuj* 34, 107, 111, 236 → *JEZUSUJ* 29, 89, 92, 229 ir pan.

Nors Dvorčiaus rinkėjas (resp. korektorius) kai kurių *VaŽS* religinių terminų pirmąsias raides linko didinti, o ne mažinti, kaip darė Zavadskio rinkėjas *SkTKS*, abiem atvejais aišku, kad spaustuvininkai jautėsi turį sprendimo teisę. Neatrodo, kad jie čia būtų atsižvelgę į autorių ar net cenzūros nuomonę.

3.2.2.2. ŽODŽIAI IŠGANYTOJAS, ŽODIS, MOTERS. Keletas žodžių, regis, taip pat gana dažnai redaguoti spausdinant knygą, matyti sąmoningas (dėsningas) rašybos reguliavimas.

<Ižganitoj-> → <Iszganitoj->. Dvorčiaus spaustuvė gana atkakliai žodį *Išganytojas* spausdino su priešdėliu <Isz->, nors rankraštyje jis dažnai rašytas su priešdėliu <Iž->: *Ižganitojas* 16, 27, 45, 55, 56, 58, 59, 104, 106, 107, 233, 237 → *Iszganitojas* 14, 23, 38, 46, 47, 49(2x), 86, 88 (plg. 3, 4 pav.), 89, 227, 229; *Ižganitojaus* 16, 46, 234 → *Iszganitojaus* 14, 39, 227; *Ižganitoi* 59, 230 ~ išganytoji → *Iszganitoi* 50, 224.

Nežinomasis teksto p. 107–151 nurašytojas ir pats, matyt, buvo įpratęs rašyti <Iszganitoj->, bet kai kur parašęs <sz> skuto ir taisė į <ž>: <Ižganitoj-> *VaŽR* p. 107(2x), 112, 115. Turbūt Valančius buvo vartojęs formą su <ž>, bet abu nurašytojai neretai parašydavo ir <sz>, t. y. nukrypdavo nuo buvusio Valančiaus rankraščio, plg.: *Iszganitojas VaŽR* 32; *Iszganitojaus* 14; *Iszganitoje* 19 ~ išganytojo; *Iszganitoju* 31 ~ išganytoju. Tačiau Dvorčiaus spaustuvė apibendrino būtent nukrypimus nuo Valančiaus originalo su <sz> ir variantą su <ž> visai eliminavo.

<žodz-> → <žodz->. *VaŽS* pradžioje (kartais toliau) išlaikytas žodžio *žodis* formų rašymas be taško virš raidės <z>, plg.: *žodzej VaŽR* 12 – *VaŽS* 11, 77 – 64; *žodzio* 15 – 14; *žodziu* gen. pl. 15 – 13, 48 – 40; *žodziu* instr. sg. 53 – 45; *žodzius* 31 – 27, 45 – 39, 57 – 47, 65 – 54, 156 – 143.

Ten, kur šitos formos rankraštyje buvo parašytos su diakritikais (<žodz->, <žodz->), spaustuvė paprastai diakritikus išlaikė, plg.: *žodže VaŽR* 201 → *žodže VaŽS* 173; *žodzej* 183 – 160; *žodžiu* gen. pl. 62 – 52, 167 – 149; *žodžiu* instr. sg. 69 – 58; *žodžius* 64 – 53, 187 – 163.

Tad nuoseklumo nebuvo jau pačiame rankraštyje. Vis dėlto matyti, kad Daukantas šiame žodyje bene dažniau raidę <z> rašė be diakritiko. Rinkėjas (resp. korektorius) sąmoningai ir dažnai keitė nediakritines formas diakritinėmis, plg.: *žodzej VaŽR* 154, 197, 208, 230, 233, 239, 246 → *žodzej VaŽS* 141, 151, 170, (*žodzej*) 178, 225, 226, 231, 236; *žodzejs* 156, 176, → *žodzejs* 142, 155; *žodziu* 106 → *žodžiu* 88 (plg. 3, 4 pav.); *žodzius* 93, 95, 106, 158(2x), 167, 172, 181, 256 → *žodžius* 77, 79,

106. §. 50. Izwenla Marta tarnau milaus em 3222222.

luk 10

Izganitojas wienu karta ejdama i Jerozolimā, uise i miesteli
Betaniam. Tami miestelij giuvena tustingas žmogus wardu
Loxorius, kuw tūrije dvi seseri Marta ir Maria Magdalena.
Milausis 3222222 itengius i namus, to diewabajmingos giminas
atsisieda ir pradieje mokiti. Marta kajno wiresnicio, iesuo
ir namu gaspadine, noriedama sweti padorej priimti,
uiniha suktis ir pistur tiktis. Magdalena nishuo nesu-
pindamos atsisieda pas kojās Wiuxpatis ir ktau-
se Jo žodius. Nepatika tas Martaj, to dieu pra-
dieje rugoti taridama. Wiuxpatis tau tas ne-
kajt jog sesuo mana palika mani wienu be-
tarnauente, lijk tau idant man padietu. O at-
sakidamas tare anaj Wiuxpatis: Marta, Marta
rupinis ir sietis apiej daug, bet wienu dajhta
kerijk. Maria giawiause dali apvinko, kuw, nu-
jos nebus atimta. Marta ir girdusi, tus žodius Wiux-
patis spudina szalen ir nūdrisa skurtis ant seseris.
Ore matom, jogiej rejkata izganima, musu, wisu
met aukstesnej turim statiti uz dajktus praejnan-
cius szias pasaulis.

3 pav. VaŽR 106: Daukanto ranka rašytos formos Ižganitojas, žodziu, žodzius spausdinant buvo sąmoningai pakeistos formomis Iszganitojas, žodziu, žodzius (plg. 4 pav.). Daukantas žodžio pradžioje visada rašė didžiąją <I> (Ižganitojas, Ierozolimā, Io), tačiau spaudinyje ji diferencijuota į <I> ir <J> (Iszganitojas, bet Jerozolimā, Jo) (plg. 4 pav.); LMAB, sign.: f. 18 – 57. Fot. Virginija Valuckienė

§. 50. *Szwenta Marta tarnau milausem JEZUSUJ.* — Luk. 10.

Iszganitojas wienu karta ejdamas i Jerolimą užeje i miesteli Betanią. Tami miesteliej giwena turtingas žmogus wardu Lozorius, kurs turieje dwi seseri Martą ir Marią Magdalena. Mielausis JEZUS išengies i namus tos diwabajmingos giminies atsisieda ir pradieje mokiti. Marta kajpo wiuresnioi sesuo ir namu gaspadine, noriedama sweti padorej priimti, užnika sukties ir pietus tijkti. O Magdalena niekuo nerupindamos atsisieda pas kojas Wieszpaties ir klause Jo žodziu. Nepatika tas Martaj, todiel pradieje rugoti taridama: Wieszpatie tau tas nekajt jog sesuo mana palika mani wienu betarnaujente, lijk tada idant man padietu. O atsakidamas tare anaj Wieszpat: Marta, Marta rupinis ir silois apej daug, bet wienu dajkta terejk. Maria giariause dali aprinko, kuri nu jos ne bus atimta. Marta iszgirdusi tus žodzius Wieszpaties spudina szalęn ir nebdrisa skusties ant seseries. Cze matom jogiej rejkała iszganimą musu, wisumet aukszesnej turem statiti už dajktus praejnanczius szios pasaules.

4 pav. VaŽS 88: vieta, atitinkanti VaŽR 106, kur išspausdintos skirtingos nei rankraštyje formos *Iszganitojas*, *žodziu*, *žodzius*, taip pat atskirtas <I> ir <J> rašymas (*Iszganitojas*, bet *Jerolimą*, *Jo*) (plg. 3 pav.); VUB, sign.: L_r 6107. Fot. Virginija Valuckienė

88, 144(2x), 149, 152, 159, 249. Tiesa, taip keisti pradeda tik nuo trečdaliao (*VaŽR* nuo p. 93 iki pabaigos) knygos. Taigi pradžioje stengtasi laikytis Daukanto rašymo modelio. Taip pat akivaizdu, kad rinkėjo (resp. korektoriaus) buvo apsispręsta taško formos diakritiką vėliau imti žymėti neatsižvelgiant į tai, ar jis vartotas rankraštyje.

<moters> → <moteris>. Daukanto rašytose teksto vietose kartais vartojamas žodis *moters* nom. sg. 'žmona'. Pradžioje jis išspausdintas toks, koks buvo rankraštyje: *moters* nom. sg. *VaŽR* 12 – *VaŽS* 11. Tačiau kelis kartus tokia forma keista į aukštaičiams įprastesnę su galūne <-is>: *moters* nom. sg. 205, 232, 249 → *moteris* 176, 226, 241. Be abejo, tai sąmoningas spaustuvės keitimas.

Galima daryti išvadą, kad leidinį rinkę Dvorčiaus rinkėjai ir korektoriai neblogai mokėjo lietuviškai ir dėl to spaustuvė sugebėjo išleisti geresnės kalbos knygą. Rašybą jie taisė kiek daugiau negu Zavadskio spaustuvė: tai rodo šių trijų žodžių (*Išganytojas*, *žodis*, *moters*) taisymo pavyzdžiai.

3.2.2.4. SKYRYBOS ŽENKLAI. Rinkėjas (resp. korektorius) gana laisvai taisė rankraščio skyrybą. Pavyzdžiui, labai dažnai prirašydavo dvigubas tiesioginės kalbos kabutes, nors jų rankraštyje nebuvo: *VaŽS* p. 170, 225, 230, 232, 233, 236, 257, 262, 264, 265 ir kt.

3.2.3. Dvorčiaus spaustuvės sąmoningus *VaŽS* teksto rašybos ir kalbos taisymus galima taip apibendrinti: a) <I> → <J>; b) <szwencz-> → <Szwencz->; c) <sun-> → <Sun->; d) <szwencziaus-> → <Szwencziaus->; e) <Jezus-> → <JEZUS->; f) <Izganitoj-> → <Izsganitoj->; g) <žodz-> → <žodž->; i) <moters> → <moteris>; j) <> → <„ „>.

Be didžiųjų raidžių koregavimo, skyrybos keitimo (kaip daryta ir Zavadskio *SkTKS* leidinyje), t. y. taisymų, kurie galėjo būti paveikti dominuojančios lenkų kalbos rašybos, *VaŽS* dar keičiama ir žodžių *Išganytojas*, *žodis*, *moters* rašyba. Šiuo atveju matyti aiškesnė nuostata dalyvauti kuriant rašybos standartus (kitaip nei Zavadskio spaustuvėje). Kita vertus, nors spaustuvė ir neblogai mokėjo lietuvių kalbą, tačiau sistemingų pakeitimų dar nedarė.

4. Akivaizdu, kad abi spaustuvės (Juozapo Zavadskio ir Abraomo Dvorčiaus) kai kur rašybą redagavo savo nuožiūra ir dėsningai. Zavadskio (*SkTKS*) sąmoningi keitimai: a) <I> → <I>, <J>; b) <Szwęť-> → <szwęť-> (tam tikrais atvejais); c) <uo> → <o> (paskutiniuose 29 knygos puslapiuose); d) <é> → <e> (nedėsningai); e) <:> → <.> (po santrumpų). Taigi dėsningai redaguotos kai kurios didžiosios raidės, ne visai nuosekliai – vienas fonetikos atvejis, diakritikai, skyrybos ženklai. Dvorčiaus (*VaŽS*) keitimai: a) <I> → <I>, <J>; b) <szwencz-> → <Szwencz->; c) <sun-> → <Sun->; d) <szwencziaus-> → <Szwencziaus->; e) <Jezus-> → <JEZUS->; f) <Izganitoj-> → <Izsganitoj->; g) <žodz-> → <žodž->; i) <moters> → <moteris>; j) <> →

<„“>. Kaip ir Zavadskis, jis sąmoningai keitė rankraščiuose rašytą vieną <I> dviem raidėmis <I> ir <J>, taip pat nenuosekliai keitė kai kurias mažąsias didžiosiomis raidėmis (Zavadskis dažniau didžiąsias mažosiomis), skyrybą, kai kuriuos žodžius.

Didžiama sąmoningų Zavadskio ir Dvorčiaus spaustuvių keitimų yra skirtingi. Todėl negalima kalbėti apie sąmoningai nuo vartotųjų rankraščiuose besiskiriančią (dvejopą) lietuvių spaustuvinių rašybą (kaip yra anglų kalbos rašybos istorijoje). Antra vertus, tokia dvejopa rašyba galėjo nesusiformuoti todėl, kad spaustuvinėms buvo labiau įprastą spausdinti lenkiškas knygas, be to, lietuvių kalbą veikiausiai mokėjo nepakankamai ir neturėjo rašymo lietuviškai įgūdžių (Ž kalba). Vienodas abiejų spaustuvių vienės rankraščių raidės <I> keitimas dviem raidėmis (išskaidymas) <I> ir <J> gali liudyti, jog čia spaustuvinėms perkėlė lenkų kalboje (A kalba) įprastą ir tapusią normine ypatybę.

Galima kelti hipotezę, kad tokios dvejopos spaustuvinių formuotos rašybos normos tikėtinos tik tų bendrinių kalbų istorijoje, kurios toje teritorijoje buvo dominuojančios (A). Būtent dėl to spaustuvinėms galėjo išsiugdyti įgūdžius, leidžiančius vienodinti įvairių autorių rašybą.

Taip pat aišku, kad leisdami net ir neprestižinėmis kalbomis parašytus tekstus spaustuvinėms siekė keisti ir šiek tiek keitė rašybą bei skyrybą. Būtų netikslu manyti, kad rengdami spaudinius jie tik tiksliai kopijuodavo rankraščius.

Literatūra ir šaltiniai:

- ALEKNAVIČIENĖ, ONA, 1999: *Jono Bretkūno Postilės perikopių šaltiniai* (daktaro disertacija, rankraštis), Vilnius.
- ALEKNAVIČIENĖ, ONA, 2000: „Ar Jono Bretkūno Biblija buvo jo *Postilės* redagavimo šaltinis?“, *Alt* 2, 11–50.
- BP I, II – [Bretkūnas, Jonas.] POSTILLA Tatai efi Trumpas ir Praftas IŃchguldimas Euangeliu [...] 1–2. IŃŃpaude Karaliaucziui Iurgis Ofterbergeras. Mæta Pono 1591.
- BRENGELMAN, F[RED] H., 1980: „Orthoepists, Printers, and the Rationalization of English Spelling“, *Journal of English and Germanic Philology* 79(3), 332–354.
- KAUNAS, DOMAS, 1998: „Archyviniai dokumentai apie Mažosios Lietuvos senosios rašytijos ir spaudos darbuotojus“, *Knygotyra* 25(32), 431–460.
- NEZABITAUSKIS, KAJETONAS, 1824: *Naujas mokslas skaytima diel mažū waykū Žemaycziu yr Lietuwos*, Vilnius: Drukarnioy Dyecezalno Kunigu Missionoriu.
- OSSELTON, N[OEL] E., 1963: „Formal and Informal Spelling in the 18th Century. *Error*, *Honor*, and Related Words“, *English Studies* 44(4), 267–275.
- OSSELTON, N[OEL] E., 1984: „Informal Spelling Systems in Early Modern English: 1500–1800“, *English Historical Linguistics: Studies in Development*, ed. N. F. Blake, Charles

- Jones, Sheffield: The Centre for English Cultural Tradition and Language, University of Sheffield, 123–137.
- OSSELTON, N[OEL] E., 1985: „Spelling-Book Rules and the Capitalization of Nouns in the Seventeenth and Eighteenth centuries“, *Historical & Editorial Studies in Medieval & Early Modern English*, ed. Mary-Jo Arn, Hanneke Wirtjes, Groningen: Wolters-Noordhoff, 49–61.
- PALIONIS, JONAS, 1967: *Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a.*, Vilnius: Mintis.
- PALIONIS, JONAS, 1995: *Lietuvių rašomosios kalbos istorija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- PETRAUSKIENĖ, IRENA, 1976: *Vilniaus akademijos spaustuė. 1575–1773*, Vilnius: Mokslas.
- [SIRVYDAS, KONSTANTINAS,] PVNKTY KAZAN od Adwentu aż do Poftu / *Litewskim ęzykiem, z wytłumáczeniem ná Polskie* / PRZEZ Ksiedz KONSTANTEGO SZYRWIDA / Theolog Societatis IESV / Z DOZWOLENIEM STARSZYCH wydne. W WILNIE W Drukrni Akdemiey Societatis IESV. Roku M. DC. XXIX.
- SkTKR – [KAZIMIERAS SKRODZKIS,] Trumps Katekizmas arba pamuokims dieł prigudinima jaunumenes Žemajtiu Kataliku, pri naudinga atpildima spawiednes ir werta prijemima Szwečziause Sakramęta. Par kunega Kazimiera Skrodŭki Klebona Kulu paraszitas (rankraštis saugomas LMAB, sign.: f. 18 – 102).
- SkTKS – [KAZIMIERAS SKRODZKIS,] TRUMPS KATEKIZMAS ARBA PAMUOKIMS DIEŁ PRIGUDINIMA JAUNUMENES ŽEMAJTIU KATALIKU, PRI NAUDINGA ATPILDIMA SPAWIEDNES IR WERTA PRIJEMIMA SZWEČZIAUSE SAKRAMĘTA. *par* Kunega Kazimiera Skrodŭki Klebona Kulu paraszitas. WILNIUJE. SPAUSTUWI JOZAPAS ZAWADZKI. 1856.
- SUBAČIUS, GIEDRIUS, 1998: *Žemaičių bendrinės kalbos idėjos. XIX amžiaus pradžia*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- SUBAČIUS, GIEDRIUS, 1999: „Simonas Daukantas – Motiejaus Valančiaus raštininkas“, *ALT* 1, 85–95.
- TIEKEN-BOON VAN OSTADE, INGRID, 1998: „Standardization of English spelling: The eighteenth-century printers’ contribution“, *Advances in English Historical Linguistics (1996)*, eds. Jacek Fisiak, Marcin Krygier, Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 457–470.
- VaŽR – [Motiejus Valančius,] ŽIWATAS JEZAUS KRISTAUS. *Wieszpaties musu. Arba Istorije Naujoje Istatima, iszspausta Wilniuj Spaustuwiej N. N. 1853* (rankraštis saugomas LMAB, sign.: f. 18 – 57).
- VaŽS – [Motiejus Valančius,] ŽIWATAS JEZAUS KRISTAUS. WIESZPATIES MUSU. ARBA ISTORIJE NAUJOJE ISTATIMA, ISZSPAUSTA WILNIUJ, SPAUSTUWIEJ A. DWORCZIAUS, 1853.
- WELLS, C[HRISTOPHE] J., 1985: *German: a Linguistic History to 1945*, Oxford at the Clarendon Press.
- ZINKEVIČIUS, ZIGMAS, 1974: „S. M. Slavočinskio giesmyno (1646 m.) kalba“, *LKK* 15, 137–170.

Summary

Noel E. Osselton (1963, 1984, 1985) and Ingrid Tieken-Boon van Ostade (1988) have described the double standard in eighteenth century English orthography consisting of private and public, or manuscript and printers'. In contemporary terms, this would be polite and pedantic, or gentlemen's and scholarly. It is important to emphasize that both standards were prestigious in certain social strata, and that there is an evident time lag in the development between gentlemen's (private, polite) and scholarly (public, printers') spelling conventions.

Printers used to standardize orthography according to their own convenience. For instance, Osselton has written about orthographic variation in *-or* or *-our* (e.g. *author* or *authour*) in Samuel Johnson's texts: "When it came to opting for one form or the other for insertion in the Dictionary he often chose a form in conflict with his own preferred practice [...], but his choice, when he did this, was determined by the printers' usage of forty years before" (Osselton 1963, 271).

In this article I compare the orthography of two Lithuanian books (Kazimieras Skrodzki's *Trumps Katekizmas*, 1856, the printer Józef Zawadzki; and Motiejus Valančius' *Žiwatas Jezaus Kristaus*, 1853, printer Abraham Dworczius) to their manuscript originals. It is evident, that both printers consistently changed certain orthographic features. Zawadzki changed: a) <I> → <I> and <J>, b) <Szwęť-> → <szwęť-> (in some places), c) <uo> → <o> (at the end of the book), d) <é> → <e> (not very consistently), e) <.:> → <.:> (after abbreviations).

Dworczius' substitutions are mostly different: a) <I> → <I> and <J>, b) <szwencz-> → <Szwencz->, c) <sun-> → <Sun->, d) <szwencziaus-> → <Szwencziaus->, e) <Jezus-> → <JEZUS->, f) <Iżganitoj-> → <Iszganitoj->, g) <żodz-> → <żodź->, i) <moters> → <moteris>, j) <> → <„ „>. Similarly to Zawadzki, however, Dworczius consistently changed a single letter <I> used in manuscripts to two: <I> and <J>.

Most of the changes made by Zawadzki and Dworczius are dissimilar. Therefore, one cannot speak about any consciously constructed special orthography by Lithuanian printers which would result in Lithuanian spelling having a double standard in the nineteenth century.

Most likely a double Lithuanian orthography did not come to be used because the printers developed their skills and habits working with Polish texts (H language), while their skills in the Lithuanian (L language) were weak. However, both printers have substituted two letters <I> and <J> for the single letter <I> in manuscripts. This suggests that printers only adjusted (transferred) this feature (which they were used to using in Polish books, and which could have become a norm by that time) to Lithuanian orthography.

The hypothesis may be posited that a double orthographic standard is expected only in the history of those languages which were dominant (H) in their territories and therefore their printers could develop skills and habits which enabled them to achieve a higher degree of uniformity in spelling than their authors could reach.

It is also evident that printers of many languages tried to change certain particularities in orthography. Therefore, it would be inaccurate to believe that they were mere copyists of the manuscripts they worked with.

GIEDRIUS SUBAČIUS

Lietuvių kalbos institutas

Antakalnio g. 6

LT-2055, Vilnius, Lietuva

e. p.: subacius@ktl.mii.lt; subacius@uic.edu

Gauta 2001 m. sausio 11 d.

Priimta 2001 m. vasario 19 d.